

En skralåda och dess tillkomsthistoria

ERIK OCH KERSTIN BERG

Uppsala snickareämbetes skralåda med innehåll, d.v.s. två protokollsböcker från ämbetets sammankomster 1751–1845. Foto: Bengt Backlund.

I

Den 10 juni år 1775 hade mästarna inom Snickarämbetet i Uppsala på sedvanligt sätt kallats till sammanträde genom besök av ämbetets "ungbror" Jacob Rinck, som det ålåg att uträtta sådana ärenden. Sammanträdet leddes av ämbetets preses, justitieborgmästaren Gustaf Rinman. Till sin hjälp hade han därvid åldermannen Daniel Filmstedt och de båda bisittarna Mathias Kihlbom och Anders Berg. Protokollet fördes av en edsvuren notarie, utsedd av magistraten.

Utöver de fyra ovan nämnda snickarmästarna fanns det i Uppsala vid tidpunkten för sammanträdet följande ledamöter av ämbetet: Olof Ekrot, Mathias Holm, Johan Christopher Kryger, Benjamin Tillgren och Johan Åkerblad samt "mästarinnan" Anna Holm, som under åren 1762–1778 drev en verkstad, som hon ärvt efter sin man, snickarmästare Carl Holm. Totalt omfattade alltså ämbetet tio ledamöter med verkstad i Uppsala. Av dessa intog två en särställning. Mathias Holm var akademisnickare och Benjamin Tillgren slottssnickare.

Sammanträdet den 10 juni 1775 hade kommit till stånd på begäran av snickare Carl Knut Unander i Markim. Med anledning därav hade han måst erlægga "äskningspenningar" med 6 daler kopparmynt till Lådan (ämbetet), 1 daler och 16 öre till "de fattige" och likaledes 1 daler och 16 öre till notarien.

Under sammanträdet upplästes en av Unander ingiven skrift "hwarutinnan han, som år 1764 blifwit utskrifwen (som gesäll) och hwilken så wäl in- som utrikes såsom gesäll arbetat i snickarhandvärdet, måtte inom Ämbetet mästare blifwa, emedan han i Seminghundra Härad til Häradssnickare förväntar sig blifwa antagen, och eftergaw sig (förklarade sig avstå från) at nu eller framdeles söka sig här i Staden nedsätta till förökande af the här förut warande snickarwärdstäder."

Sedan Unanders begäran blivit föremål för övertägande "Resolwerades at Ämbetet för skäligt finner, at bewillja Snickare Gesällen Unander mästerskap under thetta Ämbete såsom then ther skal blifwa till Häradssnickare antagen och sig här i Staden icke nedsätta." Några krav på att Unander skulle tillverka ett mästerstycke framfördes ej.

Skråordningen av år 1720 föreskrev visserligen att "den som vill bliva mästare och broder i ämbetet, han skall vara förpliktigad att göra det mästerstycke utan någon annans hjälp, som i samma hantverk kan vara efter tidens beskaffenhet tjänligt och brukligt." Bestämmelsen avsåg att garantera yrkesskicklighet inom kåren, men inom Uppsala-ämbetet utnyttjade man bestämmelsen i första hand för att hindra eller åtminstone fördröja tillkomsten av nya mästare som ville etablera sig i staden. Däremot tog man lätt på föreskriften så

snart den som önskade bli mästare förband sig att inte etablera sig som snickare i Uppsala.

Protokollen ger tydliga besked om Uppsala-ämbetets praxis när det gällde mästerstycken. Sedan snickare Adrian Wennberg, som var verksam i Lena socken, den 14 maj 1752 fått löfte om att få bli mästare om han utfäste sig att ej bosätta sig i Uppsala "tilspordes honom antingen han häldre wille in Natura praestera Mästerstycket eller ock thet samma med Contante Penningar til Lådan betala, hwartil Wennberg swarade thet han häldre will betala Penningar til Lådan, än at in Natura praestera Mästerstycket, emedan thet sednare fordrar både tid och kostnad". Härefter bestämde ämbetet att Wennberg skulle betala 120 daler kopparmynt och den 16 oktober 1752 erlade han kontant 100 daler. Resten, 20 daler, "anmodades Herr Borg mästaren (ämbetets preses) at wid Mästare Brefwets uttagande jemte the wanliga 6 daler för Sigillet, emottaga."

Det gör närmast ett komiskt intryck, att ämbetet enligt ett prokoll från den 15 juni 1774 betalt 3 daler kopparmynt "för en afskrift af Höglofliga Commercecollegiets universal af den 9 Now. 1770, angående thet inga mästare få antagas utan mästerstyckes förfärdigande".

Snickarämbetet räknade säkerligen med att Unander skulle bli tacksam för att slippa lägga ned tid och kostnad på ett mästerstycke. Det blev han emellertid

inte alls. Han ville inte nöja sig med ett mästerskap som tycktes anpassat för någon som avsåg att ägna sig åt relativt enkla snickarsysslor. Han visste med sig att han var en skicklig yrkesman och ville göra ett mästerstycke som han skulle kunna känna sig stolt över. Visserligen hade han när han ansökte om mästerskap angivit som motiv att han sökte en tjänst som häradsniskare, men det är inte omöjligt att han siktade betydligt högre. År 1775 var Unander ännu ogift, och han var kanske inte främmande för tanken att försöka göra karriär som möbelsniskare. Han måste med intresse ha följt utvecklingen för sin kusin Johan Gabriel Unander, född år 1747. Denne hade sedan han utskrivits som snickargesäll i Stockholm år 1768 fortsatt sin utbildning och var sedan 1772 etablerad i London. Där blev han kvar i 25 år för att sedan återvända till Sverige och bli snickarmästare i Stockholm.

Vad nu anledningen kan ha varit så skrev Carl Knut Unander till ämbetet i Uppsala och begärde att det beslut som fattats vid sammanträdet den 10 juni 1775 skulle omprövas. Med anledning härav samlades ämbetet till ett nytt sammanträde den 12 juli 1775. Innan vi redogör för vad som då hände, kan det vara lämpligt att sammanställa några personuppgifter om Unander.

Carl Knut Unander var född den 8 december 1744. Hans far Nils Unander (1708–1786) var komminister, från 1757

kyrkoherde i Markims församling i Seminghundra härad i Uppland. Modern hette Magdalena Knutsdotter Lenaeus och var prostdotter från Delsbo. En bror till Nils Unander, Olof Unander, komminister på Blidö, var far till den ovan omnämnde möbelsnickaren Johan Gabriel Unander.

Den 23 oktober 1761 inskrevs Carl Knut Unander som lärling hos snickarmästare Lorentz Forsman i Stockholm. Forsman hade gjort sitt mästerstycke och blivit mästare först år 1761 och Unander var hans första lärling. Som gesäll utskrevs Unander den 2 november 1764. Det var brukligt att en gesäll stannade kvar och arbetade på sin mästares verkstad under minst ett år. Därefter hade Unander enligt egen uppgift arbetat som gesäll både in- och utrikes.

I protokollet från Snickarämbetets sammanträde den 12 juli 1775 kan man läsa följande: "Sedan ämbetet den 10 Juni sistlidne bifallit gesällen Carl Knut Unanders begäran at under ämbetet winna, såsom then ther skall wara sinnad blifwa häradssnickare, mästerskap, med förbehåld efter thess egen afsägelse, at sig icke någon tid få sig här nedsätta, inlade nu bemälte Unanader för ämbetet än ytterligare hos ämbetet en skrift, hwarutinnan han anförer, at som han ingalunda kan wara nögd med åfwannämnda ämbetets swar uppå thess ansökning, i anseende därtill at han enligt lagarna äger en ostridig rätt at få

sig här nedsätta, om han så åstundar, men när han sig det afsagt till ämbetets förtienst har eij enligt dess åstundan ringaste benägenhet i fråga om mästarbrefs erhållande utan at göra mästerstycke, hwarföre han återkallar dess begifwande at sig (ej) här nedsätta, utan just sådant begär och åstundar, hwarom han äskar ämbetets yttrande".

Det låg i skråväsendets natur, att de verksamma mästarna ogärna såg tillkomsten av nya verkstäder, eftersom det betydde ökad konkurrens. Unanders antydning om att han kunde tänka sig att slå sig ned som snickare i Uppsala upplevdes säkert av ämbetet som ett allvarligt hot. Man var engagerad i en uppehållande strid för att förhindra nyetableringar. Som en stark motpart mötte man därvid kommerskollegium, som vid denna tid såg som sin uppgift att tillvarata konsumenternas intresse och gärna såg att välutbildade gesäller fick möjlighet att bli självständiga yrkesutövare. Stadens magistrat hade en något kluven inställning när det gällde denna fråga eftersom man gärna ville att hantverkarna också skulle ha hyggliga försörjningsmöjligheter. Trots detta hände det flera gånger att magistraten i Uppsala gick emot ämbetet och upphävde redan fattade beslut om avslag på ansökningar om att få bli mästare.

Under 1750-talet ökade antalet snickarverkstäder i Uppsala från 7 till 10. Med mindre variationer höll sig därefter antalet

omkring detta sistnämnda tal under hela återstoden av 1700-talet. År 1774 var antalet 9. I juni 1775 tillkom en verkstad genom att Jacob Rinck erkändes som mästare. Han hade fått sin lärlingsutbildning i Hamburg och där utskrivits som gesäll år 1754. Redan år 1766 hade han ansökt om att få bli mästare i Uppsala men ämbetet hade lyckats förhålla ärendet på olika sätt. Under 1775 ökade antalet verkstäder i staden tillfälligt till 11, sedan Anders Filmstedt godtogs som mästare vid ett sammanträde i ämbetet den 10 juli detta år. I hans fall hade magistraten inte bara beslutat att han skulle få göra sitt mästerstycke utan för ovanlighetens skull också bestämt vari det skulle bestå.

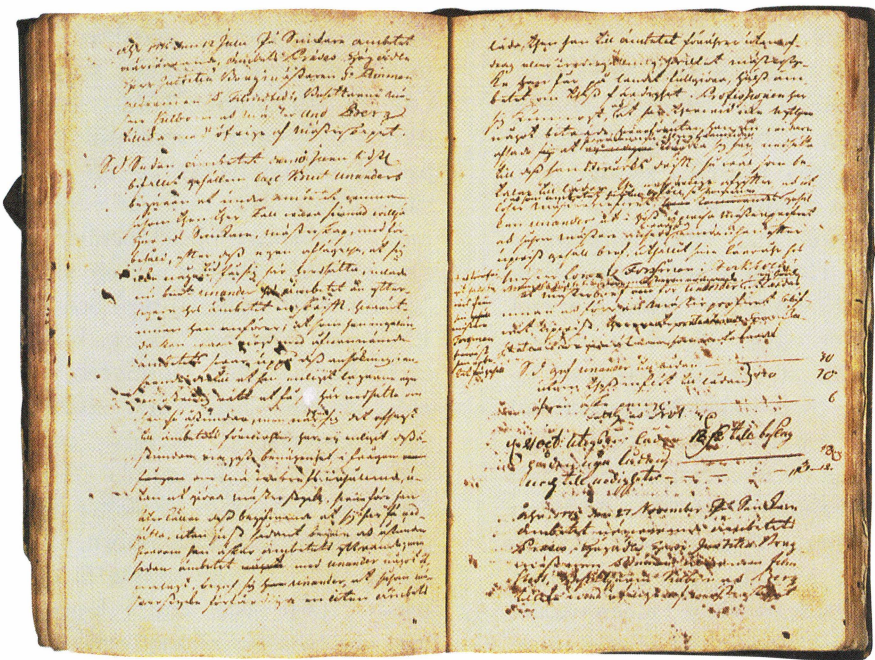
Utän tvekan skrämde ämbetets ledamöter av tanken att Unander kanske skulle komma att bosätta sig i Uppsala. Man ville gärna undvika denna fara, och eftersom Unander infunnit sig i staden, inledde man underhandlingar med honom. Härom berättas i protokollet från den 12 juli 1775: "Sedan ämbetet med Unander något öfwerlagt, begav sig Unander, att såsom mästerstycke förfärdiga en liten ämbetslåda, then han til ämbetet förährar utan afgift eller vedergällning, hwilket mästerstycke han får på landet fullgiöra, helst ämbetet om thess färdighet i Professionen har sig kännogt och han therwid icke nyttjar något biträde, hwarförutan han än vidare afsade sig at hwarken nu eller i fram-

tiden tänka sig här nedsätta til dess handtwärks drift, såwål som betala til Lådan the erforderliga afgifter och utlösa mästarbrefwet, och som ämbetet härtill biföll, kommer gesällen Unander at i höst upwisa mästerprofwet och såsom mästare ansedd warda, emedan han efter uppwist gesällbref uthållit sina läroåhr hos mäster Lorentz Forsman i Stockholm och för öfrigt hade bewis från mäster Forsman, hwarest han arbetat som gesäll, men Justitie Borgmästaren erindrade at mästarbref för Unander ej borde utfärdas innan och förrän mästerprofwet blifwit uppwist".

I normala fall utgjordes mästerstycket inom snickarämbetet i Uppsala av en moderiktig möbel. Avsikten var att mästerstycket alltid skulle kunna säljas i den öppna handeln. Under senare hälften av 1700-talet – fram till år 1791 – bestod mästerstycket av ett kabinettskåp. Ännu 1760 skulle det vara ett skåp med "fyrekantiga hörn" (senbarock typ). Det avlöstes därefter av ett skåp med "runda hörn" (rokoko-typ) och omkring 1775 av ett skåp med "skarpa hörn" (gustaviansk stil). Johan Holmgren, som blev mästare 1782, hade först utfäst sig att som mästerstycke tillverka "ett fanerat Cabinettskåp med runda hörn" men återkom och ville i stället göra ett dylikt skåp med skarpa hörn, "i anseende till att han icke kunde få det förra betalt". Den siste som i Uppsala fick visa sin yrkesskicklighet genom att som

Uppslag och sida i en av de två protokollsböcker som låg i Uppsala snickareämbetes skrålåda. Böckerna som omfattar tiden 1751–1845, innehåller många belysande exempel på hur verksamheten bedrevs inom ämbetet i landsorten.

Foto: Bengt Backlund.

mästerstycke tillverka ett kabinettskåp var Carl Peter Holm. Han blev mästare den 8 december 1791. Efter ett initiativ av gesällen Gustaf Holm kom mästerstycket i Uppsala att från och med 1792 alltid bestå av en chiffonier. Vid ett sammanträde den 6 juli 1791 hade Gustaf Holm anhållit hos ämbetet "det honom måtte tillhållas at i stället för det fordom brukade Cabinettskåp, få såsom mästerstycke förfärdiga en nymodig Bureau eller Ziphonier av Mahognæ med messingslister".

Det var naturligtvis ett stort avsteg från praxis, då ämbetet godkände en ämbetslåda som mästerstycke, men när det som i Unanders fall gällde någon som inte avsåg att bosätta sig i staden kunde man tillåta sådana regelbrott. Exempelvis blev herrgårdssnickare Erik Ekbon på Gripsholms sätesgård mästare under ämbetet i Uppsala den 27 november 1775, sedan tre av ämbetets ledamöter under ett besök på Gripsholm godkänt ett mästerstycke, som utgjordes av en "fyrluffts spangläfts (spanjoletts) karm med sina bågar och wattlisten".

Carl Knut Unander färdigställde sitt mästerstycke under oktober månad 1775. I ämbetets protokoll noteras den 21 oktober följande: "Uttagit ur Lådan 18 daler til beslag och handtag på den nya lådan".

I övrigt innehåller Snickarämbetets gamla protokollsböcker inga upplysningar om Unanders låda utom att man

den 30 april 1818 betalade åldermannen Georg Svanström 2 Riksdaler Banco "för reparation av Ämbetslådan". Spår av det lagningsarbete, som Svanström utförde, iakttog konservator J.F. Ekström vid en sentida granskning av lådan, och han hänförde också helt riktigt lagningen till tidigt 1800-tal.

II

Då skråväsendet avskaffades år 1846 hamnade en stor del av de föremål och handlingar, som förvaltats av hantverkarnas sammanslutningar på privata händer och mycket gick förlorat. Först efter tre decennier påbörjades år 1876 på initiativ av Artur Hazelius en systematisk insamling av historiskt intressant material om skråväsendet. Härigenom tillkom Nordiska museets omfattande skråsamling. Att mycket intressant material av detta slag fortfarande finns på privata händer är emellertid sannolikt.

På en auktion år 1995 salubjöds den av Unander tillverkade skrålådan, och den förvärvades av Upplandsmuseet. Inköpet möjliggjordes ekonomiskt genom utnyttjande av medel från Constance Anderssons donationsfond. Lådan var i och för sig av stort värde, men särskilt glädjande var att det i lådan låg två av ämbetets protokollsböcker. De omfattar tillsammans tiden från och med den 12 oktober 1751 till och med den 1 juni 1843, och har

utnyttjats som underlag för framställningen i den första avdelningen av denna uppsats.

Det är inte känt om det finns några protokollsböcker bevarade från tiden före den 12 oktober 1751, men protokoll från tiden efter den 1 juni 1843 finns förvarade i Nordiska museet. Där finns också en del bilagor till äldre protokoll.

Såvitt känt är den av Carl Knut Unander tillverkade skrålådan det enda till vår tid bevarade mästestycke, som godkänts av Uppsala Snickarämbete. Eftersom det ej skulle försäljas i öppna handeln kunde det förses med en mycket tydlig signatur: CKU i svarta bokstäver på lådans framsida.

Under många år betalade Unander – om ock något oregelbundet – de av ämbetet vår och höst debiterade "kvar-talspengarna". Sista gången skedde detta den 22 juni 1789. I protokollen omnämns han som "Unander i Markim" även sedan han 1781 flyttat till grannsocknen Orkesta. Där bodde han tillsammans med hustru och barn på en mindre jordbruksfastighet, som ägdes av hans far. Hustrun hette Britta Stina Löfgren och var född i Köping år 1747. I äktenskapet föddes två döttrar och en son, Magdalena Chatarina år 1781, Brita Carolina år 1782 och Nils Knut år 1785. Unanders hustru avled år 1788 och han gifte därefter om sig med Ulrika Johanna Boberg, född i Skokloster år 1767. I detta senare äkten-skap föddes dottern Maria Charlotta år

1790. I kyrkboken avslutas uppgifterna om Unander och hans familj med noteringen: "Flyttade till Westmanland 1793". Där har han inte kunnat återfinnas.

Unanders låda har följande mått: längd 42 cm, bredd 29 cm och djup 18,5 cm.

På lådans lock finns inläggningar av Uppsala vapen samt upphängd medaljong med stjärnor, vinkelhake samt passare och inskription: UPSALA SNICKARE SIGNETE 1775. På baksidan och kortsidorna finns korslagda blommor.

Konservator J.F. Ekström har gett följande tekniska beskrivning av lådan.

Konstruktion: Sinkad låda med utanpåliggande lådbotten och uppflyftbart lock. Lockets öppningsfunktion är en i varje hörn fästad stolpe som skjuts upp, respektive ned i urfalsade hörnlister, låses i öppet läge med fjädrande järntråd.

Fanerad i fält, friser och inlagda ränder.

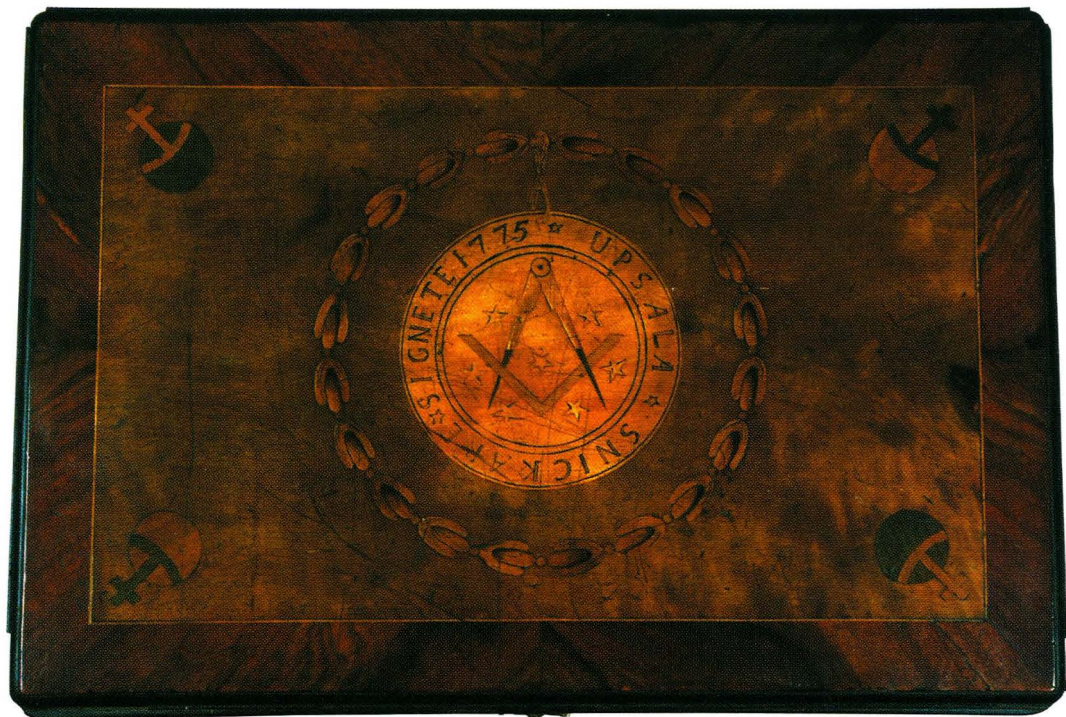
På locket och på sidorna inkrusteringar i form av korslagda blommor, riksäpplen och medaljong.

Material: Blindträ Ek. Faner: Björk, Macassar, Jacaranda, Lönn (färgad och naturell). Listverk: Päron.

Beslag: Lås av infällstyp i stål, nyckel-skylt i brons.

Ytbehandling: Ursprungligen troligen polerad med spritbaserad fernissa, sekundärt polerad med schellacklösning.

En ämbetslåda betraktades nästan som ett sakralt föremål. Ett sammanträde i ämbetet började med att Lådan öppnades och så länge den var öppen

Skrålådans lock med inläggningar av Uppsala vapen, en upphängd medaljong med stjärnor, vinkelhake och passare samt inskription UPSALA SNICKARE SIGNETE 1775. Foto: Bengt Backlund.

var det enligt 1720 års skråordning belagt med böter "till Lådan" att exempelvis föra oljud eller att slå med övermod i bordet. Det var också "till Lådan" som äskningspengar och liknande avgifter erlades. Det var en viktig uppgift för åldermannen att ha hand om ämbetslådan. I denna förvarades kontanta medel, reverser, ämbetets sigill och andra värdefulla föremål, protokolls-

böckerna och diverse handlingar av intresse för ämbetet.

En inventering av snickarämbetets skrålåda ägde rum år 1841. Där om berättar protokolls boken följande.

"År 1841 den 22 Maji inventerades Snickare Embetets Lådas tillhörigheter och medel i närvaro av Ålderman Holmgren. Mäster Widin. Alander, Rolinder, Lundberg.

Härvid befanns Lådan tillhörigt

1 Silfverbägare om 291/2 Lod med inskription af år 1775.

2 Silfver Tumlare med dito 1777

1 Revers utgifven av Snickare Mäster Westerberg á 25 Riksdaler Banco

Contanter 24 Riksdaler, 39 (skilling), 11 (runstycken)

Samt Diverse äldre handlingar Embetet rörande, jemte ritningar till Mästerstycken.

Dock skall anmärkas att uti ofvanstående contanter äro 3 Riksdaler 35 (skilling) 3 (runstycken) inblandade, men tillhöra en Sjuk Cassa, uppkommen genom frivilliga bidrag, och hvilken nu räknar en behållning af 15 Riksdaler 1 (skilling) 11 (runstycken) Banco.

(Egenhändiga underskrifter av J. Holmgren, P. Widin, M. Alander, C. Rolinder och O. Lundberg)

Skrålådans framsida med inläggningar, nyckelskylt av brons och tillverkarens signatur CKU, d.v.s. Carl Knut Unander. Foto: Bengt Backlund.

Det är överraskande att ämbetets sigill saknas. Vi vet att det var av silver eftersom detta förhållande särskilt omnämns i ett protokoll från år 1777, som berättar om en ålderman som "missvårdade ämbetets sigill" till den grad att han pantsatte det på en krog.

Silverbägaren om 29 1/2 lod hade ämbetet inköpt år 1775. Den var tillverkad av den kände silversmeden Carl Fahlberg, som var verksam i Uppsala 1755–1793. I samband med att ämbetet år 1847 omorganiserades till en understödsförening försålde bägaren och de två tumlarna.

Med beklagande måste man konstatera att de ritningar till mästestycken, som fanns i ämbetslådan, då inventeringen gjordes, sedermera på okänt sätt förkommit.

Erik Berg är pensionerad försäkringsdirektör.
Kerstin Berg († 1999) var antikvarie vid
Upplandsmuseets dokumentationsavdelning
1970–1999.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Kyrkböcker

Ekström, J.F. Teknisk beskrivning av skrålåda
i Upplandsmuseets samlingar.

Uppsala Snickarämbetes protokoll 12/10
1751–1/6 1843, Upplandsmuseet.

Uppsala Snickarämbetes protokoll 16/11
1847, Nordiska museet.

Tryckta källor

Ambrosiani, Sune, Från de svenska skrå-
ämbetenas dagar, Stockholm 1920.

Sylvén, Torsten, Mästarnas möbler,
Stockholm 1996.

J.E. Fant och A.Th. Låstbom, Upsala ärkestifts
herdaminne, Uppsala 1842–1845.